

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 23 Volume: 5 Issue: 23

Güz 2012 Fall 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HALK BİLİMSEL BİR TERİM OLARAK "EFSANE" ÜZERİNE BAZI DİKKATLER SOME CONSIDERATIONS ON THE "MYTH" AS A FOLKLORISTICS TERM

Ferhat ASLAN*

Öz

Bu çalışmada anonim halk anlatılarından biri olan "efsane"lerin sahada derlenmesi esnasında karşılaşılan terim sorunu, farklı kültür ortamlarında geçmişten günümüze "efsane" kelimesine yüklenen anlamlar irdelenerek ele alınmıştır. "Efsane" derlemek amacıyla sahada çalışma yapan halk bilimci, kaynak kişilerin "efsane" kelimesine yüklediği anlamların sebep olduğu zorluklarla karşılaşmaktadır. Çalışmada bu zorlukların sebeplerini ortaya koymak amacıyla ilk olarak "efsane" terimine Türkçede farklı yüzyıllarda ne gibi anlamlar yüklendiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra 16. yüzyıldan günümüze gelinceye kadar gerek yazılı kültür içerisinde oluşturulan yazma eserlerden gerek basın yayın organlarından gerekse kaynak kişilerden elde edilen verilerle günlük hayatta "efsane" kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da "efsane" kelimesinin Türkiye'de halk biliminin bir bilim dalı olarak kabul görmesinden sonra bu disiplin içerisinde hangi anlamda kullanıldığına tanımına ve efsanelerin özelliklerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Bilimi, Halk Edebiyatı, Terim, Efsane, Derleme.

Abstract

The terminology issue comes up during one of the anonymous folk narrations', the myths', collection in the field. Within this study, the word "myth" is examined through various meanings attributed to it. The folklorist, on fieldwork in order to compile a "myth", faces the difficulties caused by the meanings attributed to the word "myth" by the sources. In the study, to present the reasons of these difficulties, first of all, the various meanings attributed to the term "myth" have been emphasized in Turkish among different centuries. Then, it's been studied to determine the meanings for the word "myth" had been used in daily life since 16th century to this day from the data both by written works generated in the written culture and media organs and source contacts. Last, the meanings for the word, description and the characteristics of the myths after the word "myth" is acknowledged as a science branch of folklore in Turkey have been mentioned.

Keywords: Folklore, Folk Literature, Term, Myth, Fieldwork .

GİRİŞ

Halk biliminin bir bilim dalı olarak kabul edilmişinden sonra gerek yurt dışında gerekse yurt içinde "efsane"ler üzerine çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmaların temelini; sahada, sözlü kaynaklardan "efsane"lerin derlenmesi ve derlenen bu efsanelerin incelenmesi oluşturmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Türe adını veren "efsane" kelimesinin, derlemeler esnasında özellikle tür üzerinde çalışan halk bilimciler tarafından farklı, çeşitli sosyo-kültürel tabakalara mensup sözlü kaynaklar tarafından ise farklı anlamlandırıldığı yaptığımız derlemeler neticesinde tespit edilmiştir. Efsane kelimesini bu farklı anlamlandırış, tür ile ilgili derleme çalışmaları yapan araştırmacıları sahada zor durumda bırakabilmektedir. Derleyici, kaynak kişiden "efsane" anlatmasını beklerken, kaynak kişi çok daha farklı bir anlatı türünü icra edebilmekte ya da derleyicinin hiç beklemediği bir cevap verebilmektedir.

Bu sorunun temeli kanaatimizce Türkçede kullandığımız "efsane" kelimesine geçmişten günümüze gelinceye kadar farklı anlamlar yüklenmesi ve bu farklı anlamlara ek olarak halk bilimcilerin "efsane" kelimesini terimleştirerek anonim bir halk anlatisını, aynı kelime ile ifade etmeleridir.

Çalışmamızda "efsane" türü ile ilgili araştırma yapacak olan derleyicilerin karşılaşabilecekleri bu "terim" sorunu üzerinde durulmuştur. Konu ele alınırken öncelikle; halk biliminin henüz bir bilim dalı olarak ortaya çıkmadığı 16. asırdan başlayarak günümüze gelinceye kadar Türkçe'de "efsane" kelimesine yüz yıllar içerisinde ne gibi anlamlar yüklendiği açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise "efsane" kelimesinin Türkçe'de yüklendiği anlamların yanında, halk bilimsel bir terim olarak, halk bilimciler tarafından "efsane"lerin nasıl tarif edilmeye çalışıldığı ve özelliklerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Böylece "efsane" türü üzerinde çalışma yapacak olan araştırmacıların karşılaşabilecekleri "terim" sorununa, türün genel kabul görebilecek bir tanımının yapıpı yapılamayacağına, özelliklerinin neler olduğuna; efsane tanımının ve bu özelliklerinin farklı derleme çalışmaları, farklı bakış açıları ve farklı malzemeye göre değişip değişmeyeceğine dikkat çekilmiştir.

I. Halk Biliminin Bir Bilim Dalı Olmasından Önce Türkçede "Efsane" Kelimesi:

Kelimeler canlı birer organizma gibi doğar, yaşar, yaşarken değişim ve dönüşüme uğrar ve ölürlür. Bu bakış açısı ile baktığımızda bu gün Türkiye Türkçesinde var olan "efsane" kelimesinin Türkçe'de var olduğu günden bugüne kadar geçen süre içerisinde kültürel yapının etkisiyle değişime uğrayarak, farklı anlamlar yüklenerek yaşadığını görmekteyiz.

"Efsane" kelimesi TDK *Türkçe Sözlük*'te; 1. ed. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, *söylence*. 2. *mec.* Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye vb. şeklinde tarif edilmiştir.¹ Bu kelime Türkçeye yerleştiği andan bu güne farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu kelimenin Türkçedeki tarihî seyri ile ilgili dikkatleri çeken bazı hususları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

"Efsane" kelimesinin kökeni ile ilgili olarak A. Titze'nin **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati** adlı eserinde şu bilgilere rastlamaktayız: 'mitolojik hikâye; masal' < Fa. *afsâna* a.m. *Gerçi, babalarımız, Yakacıkta sabah erken avlandıktan sonra, öğleye doğru Babiâliye varır, vazifelerini görerek, akşam yine Yakacığa döndüklerini de anlatırlardı ama bu bize bir efsane gibi gelirdi.* (A. Ş. Hisar 1956 s. 85) (Tietze, 2009: 626). Ayrıca Sevan Nişanyan'ın etimolojik sözlüğünde "efsane" kelimesinin izahı şu şekilde yapılmıştır: "~ Fa afsâne ناسرفاً anlatı, destan =? Ave *apa-saŋha (bir şeyden) söz etme < Ave apa+ saŋha öğreti, anlatı, deyiş < Ave sâh- söylemek, demek → efsun, Barth 1575.", Yine Nişanyan'ın etimolojik sözlüğüne göre efsane kelimesi Türkçe'de ilk olarak 1360 tarihli **Danışmend-Name** adlı eserde kullanılmıştır (<http://www.nisanyansozluk.com/?k=efsane>).

Efsane kelimesi halk biliminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından evvel 16. yüzyıldan itibaren daha çok; "*inanılması mümkün olmayan tuhaflıklar, anlatılar*", "*yalan*", "*boş söz*" anlamlarında kullanılmıştır.

¹ *Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 674.

Kelimenin bu anlamlarını farklı yüzyıllarda yaşamış divan edebiyatı şairlerinin aşağıdaki beyitlerinde de görebilmekteyiz:

16. yüzyıl: Fuzûlî Divânı: (Ö. 1556)

"İşit derd-i dilim efsâne-i Mecnûn'a meyl etme

Kim ol efsâneden hem anlanan mutlak bu mazmundur"²

[Gönül derdimi işit, Mecnun *efsanesine "hikâyesine"* meyl etme. Zaten o hikâyeden anlanan şey kesinlikle bu mazmundur.]³

17. yüzyıl: Bâkî Divânı: (Ö. 1600)

"Cihân efsânedür aldanma Bâkî
Gam u şâdî hayâl-i hâba benzer"⁴

[Ey Baki, dünya *yalandır*, aldanma. Gam da mutluluk da rüyaya benzer.]

18. yüzyıl: Şeyh Gâlib Divânı: (Ö. 1799)

"Bahtî bîdâr edemez nâle vü âhın Gâlib

Huftegân-ı ademe söyleme efsâne abes"⁵

[Ey Galip, senin ağlayıp inleyerek ah etmelerin kötü talihini değiştirmez. Uykuda olanlara *boş söz* söyleme.]

Ayrıca;

"Kıssa-i Mecnûn'a meyl etme o bir *efsânedir*

Bana lûtf et nâzenînim yüce şahım Mustafa" 259/1⁶

Beytiyle âşıklık geleneğinin 17. asırdaki güçlü temsilcisi Âşık Ömer de divan şairlerinin etkisiyle "efsane" kelimesini divanında "inanılması mümkün olmayan tuhafıklar, anlatılar", "yalanlar" anlamında kullanan şairler arasında yer almaktadır.

Yine halk biliminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından evvel Osmanlı toplumunu içerisinde divan edebiyatı şairlerinin dışında tarih yazıcılarının tarihî olayları anlatırlarken dönemin "hikâyeci, rivayetçi tarih yazıcılığı" anlayışına uygun olarak anonim bir halk edebiyatı nesir türü olan efsanelere de yer verdikleri görülmektedir. Bu da bize o dönemlerde de efsanelerin gerek sözlü gerekse yazılı kültür ortamları içerisinde icra edildiklerini göstermektedir.

Bugün halk bilimcilerin "efsane" terimiyle tanımladığı anlatı türünü Osmanlı dönemi tarih yazarları eserlerinde nasıl tanımlamışlardır? Bu sorunun cevabı sanırız "efsane" kavramının Türkçedeki tarihî seyrine ışık tutacak niteliktedir. Örneğin; Fatih Sultan Mehmed (1451–1481) devrinde ve daha sonraki devirlerde tercüme edilmek ya da bir kısmında o dönemde halkın anlattıklarından derlemeler yapılmak suretiyle yazılan⁷ ve çok geniş bir icra sahasına ulaşan, İstanbul ve Ayasofya'nın tarihinden bahseden "Ayasofya Risaleleri" de denilen yazma eserlerde⁸ Ayasofya efsaneleri anlatılırken; "*kıssa*", "*hikâyet*" ya da "*rivayet*"

² Kenan Akyüz vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 174.

³ Nesre çeviriler tarafımızca yapılmıştır.

⁴ Sabahattin Küçük (2002). *Bâkî ve Divânından Seçmeler*, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 256.

⁵ Şeyh Gâlib Divânı (1994). Haz.: Dr. Muhsin Kalkışım, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 265.

⁶ Mehmet Surur Çelepi (2005). *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s. 150.

⁷ Örneğin; Ali El-Arabî İlyas, *Hâze'r-Risâle-i Şerîfe Tevârîh-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul ma'a Ayasofya-i Kebîr Bina-yı Alâ-yı lâ-Nazîr*, adlı eserinin kaynaklarını belirtirken; "Binâların tafsilâtın kimini tevârîhden ve kimini ⁽²⁰⁾ *agızdan* ve kimini *müşâhededen* ⁽²¹⁾ tenkîh ve tahrîr [162a] ⁽¹⁾ ve tebyîn ve takrîr idüp"⁷ diyerek kendi devrindeki hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan faydalandığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ferhat Aslan (2011). *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Kültür Sanat Basımevi, s. 108.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz.: Ferhat Aslan, *age.*, s. 102-113.

kelimeleri anonim halk edebiyatı nesir türlerinden biri olan "efsane" teriminin yerine kullanılmıştır.

Örneğin; 16. yüzyılda Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi tarafından yazılan, *Târîh-i Kala-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya*, adlı yazma eserde; Ayasofya'nun tarihi anlatılırken, "Hz. Muhammed'in Miraç esnasında Ayasofya'nun bir maketini görmesini anlatan bir efsaneye de yer verilmektedir. Müellif bu efsaneyi eserinde: "Beyân Kerden-i Mânend-i Câmî-i Ayaşya Der Derûn-ı Firdevs"⁹ başlığı altında ve "Rivâyetdür ki"¹⁰ diyerek anlatmaktadır.¹¹

Yine; 16. yüzyıla tarihlenebilen Mustafâ El-Fâ'iz İbn el-Hâc Ahmed'in, *Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr*, adlı eserinde müellif Ayasofya'nun tarihini anlatırken; "Ayasofya'nun inşası için gönderilen ilahi hazineler"i konu alan bir efsaneye de yer vermiştir. Müellif bu efsaneyi anlatırken; "Eyitdi: Bu yeri kazun, her ne bulursanız bunun 'imâret ve levâzımına ⁽³⁾ sarf idüñ, didi. Bunlar ol halden ta'accüb idüp 'acabâ ⁽⁴⁾ gerçek mi ola yohsa *efsâne* mi ki diyüp işâret eyledüğü ⁽⁵⁾ yere bakışup turdılar." ¹² ifadelerini kullanır. Bu ifadelerde geçen "efsane" kelimesinin "*gerçek dışı*", "*yalan*" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüze geldiğimizde günlük konuşma dilinde efsane kelimesinin Osmanlı dönemindeki "*inanılmayacak söz*", "*tuhaf anlatılar*", "*yalan*", anlamından farklı anlamlarda da kullanıldığını görmekteyiz.

Bu farklı anlamlardan ilki; "efsane"¹³ kelimesinin bir sıfat olarak; herhangi bir iş ya da meslek konusunda "*uzmanlaşmış*" ve "*çok başarılı*", "efsaneleşmiş" siyasetçi, şarkıcı, futbolcu, vb. "kişiler" ya da "markalar" için kullanılmasıdır:

Örneğin; "Fenerbahçe'nin efsane kalecisi vefat etti"¹⁴, "Efsane cerrah vefat etti"¹⁵, "Efsane geri döndü, NordMende (marka tv) yeniden Türkiye'de"¹⁶

İkincisi ise; "efsane yazmak" ya da "efsaneleşmek" şeklinde bir fiil olarak "başarmak, bir işte başarılı olmak" anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Örneğin: "Petar Tsenkov efsane yazdı"¹⁷, "Yeniden efsaneler yazmaya geliyoruz",¹⁸ "Göztepe kalecisi efsaneleşti"¹⁹

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere; "efsane" kelimesi Türkçeye girdikten sonra geçmişten günümüze gelinceye kadar; "*inanılması mümkün olmayan tuhafliklar, anlatılar*", "*yalan*", "*boş söz*", "*uzmanlaşmış*" ve "*çok başarılı*", "*başarmak, bir işte başarılı olmak*" gibi çeşitli anlamlar kazanmış bu da sokaktaki vatandaşın üniversitedeki akademisyene²⁰ kadar halkın bu kelimeye ne gibi anlamlar yüklediğini "efsane" konusuna nasıl baktığını doğrudan etkilemiştir.²¹

⁹ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi (948 [1541]). *Târîh-i Kala-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 92a.

¹⁰ A.e., vr. 92b.

¹¹ Efsanenin tam metni için bkz.: Ferhat Aslan, *age.*, s. 255-259.

¹² Mustafâ El-Fâ'iz İbn el-Hâc Ahmed (976 [1568-1569]). *Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 20a.

¹³ *Türkçe Sözlük*'te efsane kelimesiyle birlikte; efsaneleşme, efsaneleşmek, efsaneleştirme, efsaneleştirilmek, efsaneli ve efsanevî kelimelerinin anlamlarına da yer verilmiştir.

¹⁴ <http://www.haberveriyoruz.com/fenerbahce-nin-hangi-futbolcusu-oldu.html>, (14 Haziran 2011).

¹⁵ <http://www.stargazete.com/guncel/efsane-cerrah-vefat-etti-haber-300136.htm>, (14 Haziran 2011).

¹⁶ http://www.computerworld.com.tr/efsane-geri-dondu-nordmende-yeniden-turkiyede-detay_5227.html, (14 Haziran 2011).

¹⁷ <http://haber.bgsobhet.net/petar-tsenkov-efsane-yazdi-849>, (14 Haziran 2011).

¹⁸ <http://www.saadet-elazig.org.tr/haber/yeniden-efsaneler-yazmaya-geliyoruz>, (14 Haziran 2011).

¹⁹ http://www.konajans.com/?page=news&id=2823&show_id=1, (14 Haziran 2011).

²⁰ Mübahat Kütükoğlu vb. bazı bilim insanları özellikle yazılı kaynaklar bakımından yetersiz olan tarihin çok eski dönemlerine ait bilgileri sözlü kaynaklardan bu arada efsane metinlerinden elde edebileceğimizi dolayısıyla efsanelerin tarih ilmine yardımcı kaynaklar olabileceğini belirtmektedirler (Kütükoğlu, 2007: 18-20). Buna rağmen günümüzde farklı disiplinlerdeki pek çok akademisyenin anonim halk edebiyatı türlerinden biri olan "efsane"lerin, üzerinde

II. Anonim Halk Edebiyatı Nesir Türü Olarak "Efsane" Terimi:

Halk biliminin bir bilim dalı olmasından önce, anonim halk edebiyatı nesir türlerinden birini ifade eden "efsane" teriminin yerine Osmanlı dönemi kültür ortamlarında; "*kıssa*", "*hikâyet*" ya da "*rivayet*" kelimelerinin kullanıldığını yukarıda belirtmiştir.

"Efsane" teriminin halk bilimsel anlamda tanımı ve özellikleri bahsine geçmeden önce efsane kavramı üzerinde durmak gerekmektedir²².

Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olduğumuz "efsane" terimi dilimize Farsçadan geçmiştir. Farsça sözlükte efsane kelimesinin karşılığı: "Masal, hikâye ve öykü"dür.²³ Arapçada efsane kelimesi "esâtir veya ustûre" terimiyle karşılanmaktadır. "İngilizcede "legend", Almancada "sage", Fransızcada "légende", İtalyanca 'leggende', İspanyolca 'leyenda" efsane karşılığıdır.²⁴ Örneklerde de görüldüğü gibi Batı dillerinde efsane teriminin kökenini Latince "legendus" kelimesi oluşturmaktadır. Bu Latince terim, Hristiyan azizlerin bayramlarda, kutsal törenlerde okumuş oldukları, azizlerin hayatlarını anlatan hikâyelere karşılık gelmektedir. Yunanca da ise "Asycb (legz)" ya da "Ascba (leo)", "söylemek" fiilinin kökünden gelen "legontas" kelimesi "söylenmekte olan, söylence" anlamlarına gelmektedir.²⁵

Türkiye Türkçesinde "efsane", "menkıbe" "esatir" ve "rivayet" gibi terimlerle ifade ettiğimiz bu anlatı türünün Türk lehçelerindeki karşılıklarını Metin Ergun şöyle sıralamaktadır: "Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerbaycan arasında esatir, mif, efsane; Türkmenler'de epsana, rovayat; Özbekler'de efsane, rivayat; Karakalpaklar'da epsane, legenda, anız, anız-engime; Kazaklar'da anız, anız-engime, epsane-hikayet; Başkurtlar'da rivayat, legenda; Kırım Tatarları'nda efsane; Kazan Tatarları'nda rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türkleri'nde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın, Hakaslar'da kip-çooH, legenda, çooH-çaaH, az da olsa nımah; Tuva Türkleri'nde tool-çurgu çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlar'da purungu çook, kep-çook, erbek; Karaçaylar'da aytıv, tavruh; Uygurlar'da rivayet, epsane; Yakutlar'da kepseen, sehen, kepsel, bıırgı sehen; Dolganlar'da çukçah; Tofalar'da uleger, Çuvaşlar'da halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlar'da ulamış, mif, ılap, comok vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır."²⁶

Görüldüğü gibi Türk lehçeleri arasında bu anlatı türü daha çok Farsça kökenli "efsane", Arapça kökenli "rivayet" ve Latince kökenli "legenda" terimleriyle karşılanmaktadır.

"Efsane"nin Tanımı ve Özellikleri Kesin Olarak Belirlenebilir mi?

Halk biliminin on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından itibaren Grimm Kardeşler, Max Luthi, Linda Degh vb. pek çok Batılı araştırmacı "efsane" terimi üzerinde durmuş ve bu anlatı türünün tanımını yapmaya

çalışmaya değer bir konu olmadığını, bu anlatıların "yalan, boş laf" olduklarını düşünmeleri sanırım halk biliminin bir bilim dalı haline gelmesinden önce "efsane" kelimesine yüklenen anlamlardan ileri gelmektedir.

²¹ Sözlü kaynaklardan yapmış olduğumuz efsane derlemelerinde, bir kısım sözlü kaynakların "efsane" dendiğinde ilk akıllarına gelen şeyin "Fenerbahçe Spor Kulübü" ya da "Alex de Souza" olduğunu bizzat müşahede ettik.

²² Daha önceki çalışmalarda efsanenin çeşitli sözlük ve ansiklopedilerdeki tariflerine yer verildiği için bu çalışmada konu üzerinde durulmayacaktır. Konu ile ilgili şu kaynaklara bkz.: Metin Ergun (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. 2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 5-6; Mehmet Naci Önal (2003). *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, s. 2-5; İsmail Görkem (2006). *Elazığ Efsaneleri, İnceleme-Metinler*, Elazığ: Manas Yayınları, s. 26-27.

²³ Mehmet Kanar (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi, s. 102.

²⁴ Saim Sakaoğlu (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 4.

²⁵ Pınar Dönmez Fedakâr (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, s. 87.

²⁶ Metin Ergun (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1-2.

çalışmıştır. Bu tanımların birbirinden farklı bakış açılarını ihtiva ettiğini ve aralarında bir birlik olmadığını da belirtmek gerekir.²⁷ Bundan dolayı masal, destan, halk hikâyesi vb. diğer halk edebiyatı ürünlerinde de olduğu gibi tüm halk bilimciler tarafından kabul edilebilmiş, ortak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Çünkü efsanelerle ilgili yapılan tanımlarda araştırmacının bakış açısı, uyguladığı yöntem ve derlediği, üzerinde çalıştığı sınırlı sayıdaki malzeme, yapmış olduğu tanımı etkilemektedir. Yapılan bütün bu tanımlara bakıldığında efsanelerin belirli özelliklerinin ön plana çıkarıldığı görülür.

Türkiye’de efsaneler üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Saim Sakaoğlu, özellikle yabancı araştırmacıların tanımlarını değerlendirerek efsanelerin bu tanımlarda yer alan dört ana unsurunu şöyle sıralar:

"a. Şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar.

b. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.

c. Genellikle şahıs ve olaylarda tabiatüstü olma özelliği görülür.

Tariflerde yer almayan şu özelliği de dördüncü madde olarak eklemek mümkündür:

ç. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatımlardır."²⁸

Efsaneler üzerine çalışan araştırmacıların bir kısmı Batıda olduğu gibi efsaneyi tanımlarken efsanelerin; mit, masal, destan, halk hikâyesi vb. halk nesrinin diğer türleriyle olan ilişkisini göz önünde tutarak bu türlerden ayrıldığı noktaları vurgulamışlardır. Bir kısmı ise daha önce yapılan tanımlardan ve üzerinde çalıştıkları efsane metinlerinden hareketle efsanelerin belli başlı özelliklerini belirtmişlerdir.

Gerek yabancı gerekse Türk halk bilimciler tarafından yapılan efsane tanımlarının ve bu tanımlardan çıkarılan efsanelerin özellikleri kanaatimizce daha çok sözlü kaynaklardan derlemeler yapılarak elde edilmiş efsanelerden hareketle ortaya konulmuş olsa gerektir.

Diğer kültür unsurları gibi efsaneler, yazının icadından önce sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa "sözlü" olarak aktarılmıştır. Yazının icadıyla birlikte ise efsaneler, özellikle "hikâyeci (rivayetçi) tarih" anlayışının da etkisiyle kaleme alınan yazılı kaynaklar, daha çok da tarih kitapları, vasıtasıyla korunarak gelecek nesillerle aktarılmıştır.

Yazma eserlerdeki efsaneler dikkate alındığında²⁹ yukarıda Saim Sakaoğlu’nun kendinden önce yapılan efsane tanımlarından hareketle sıraladığı özelliklerin bir kısmına bazı eklemelerin yapılması gerektiğini düşünmekteyiz. Şöyle ki:

"Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır."

Yazma eserlerde de müelliflerin anlattıkları efsanelere³⁰ inandıklarını görmekteyiz. Örneğin: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan bir Anonim Osmanlı Kroniği’nde

²⁷ Hatta bazen aynı araştırmacının farklı çalışmalarında "efsane" türünü farklı şekillerde tanımladığını görebilmekteyiz. Örneğin; efsaneler üzerine pek çok çalışma yapmış olan Linda Dégh *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre (Efsane ve İnanç: Folklor Türlerinin Diyalektiği)*, adlı çalışmasında efsaneleri halk hikâyesi, saf ve eleştiremeyen halk bilimi, halk didaktiği, bilgelik ve felsefe, gerçek dünyanın fantastik yansıması, din ve mitoloji, bilinçli ya da bilinçsiz fikirlerin yansıması, toplumsal belirsizliklere karşı ortaklaşa tepki, anlatımın açık biçimi, anlatımsal yeterlilik, sembol sistemi, sitil, biçim ve estetikler (Dégh, 2001: 24). şeklinde tanımlamaktayken aynı yazar "*Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı*" adlı çalışmasında efsaneleri: Sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatıdır. Aslında gerçek değildir; ancak anlatıcı ve dinleyicileri tarafından gerçek olduğuna inanılır. Geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmamış, geleneksel olma özelliği kazanmamış ve yaşanan an ile ilgili efsaneler de bulunabilir (Dégh, 2005: 345) diye tanımlamaktadır.

²⁸ Saim Sakaoğlu, *age.*, s. 5-6.

²⁹ Bu tespitler daha çok incelemiş olduğumuz; Anonim Osmanlı Kronikleri, Müellifi Belli Osmanlı Kronikleri ve "İstanbul ve Ayasofya'nın Tarihi"nden bahseden yazma eserlerden hareketle yapılmıştır. Daha farklı eserlere bakılacak olursa bu tespitlerin yenilerinin eklenebileceği ihtimalini hatırdan uzak tutmamak gerekir.

³⁰ Müellifler, eserlerinde naklettikleri ve bu gün bizim "efsane" olarak tanımladığımız anlatıları devrin şartları gereği "tarihî hakikatler", "doğru rivayetler" nazarıyla bakmaktadırlar.

müellif İstanbul ve Ayasofya'nın tarihini, anlatırken; Ayasofya'nın rengârenk mermerlerinin devler tarafından Kaf Dağı'ndan getirilmesi "efsane"sini anlattıktan sonra o devirde bir kısım insanların bu kadar renkli, güzel mermerlerin bir çeşit sanatla ustalar tarafından elde edilebildiği iddiasını akıl dışı bulur ve: "...Bir suya renk katup üç dörtlü renk ve mevc olmak muhâldür. *Âkıl kabul itse olmaz. Süleyman Nebî divlere getürddüğü ma'kuldur ve hem vâki'dür.*" diyerek bu "efsane"ye olan inancını dile getirir ki bu ifadeler o devrin efsane anlatıcılarının tavrını net bir şekilde ortaya koyan önemli bir örnektir.³¹

Peki efsanelere "anlatan" ve "dinleyen" de inanır mı?

Yukarıdaki örnek bize Osmanlı döneminde genel olarak halkın, gerek eğitilmiş gerekse eğitimsiz kimselerin, sözlü ve yazılı kültür ortamında icra edilen bu efsanelere inandığını düşündürmektedir.

Sahada, sözlü kaynaklardan yapmış olduğumuz derleme çalışmaları bu düşüncenin günümüzde kısmen değiştiğini ortaya koymaktadır. Kanaatimizce bugün, özellikle de tarihî ve dinî kökenli efsanelerin inandırıcılık vasfı "anlatan" ya da "dinleyen"in eğitim seviyesiyle, inançlarıyla; dine ve topluma bakış açısıyla doğrudan bağlantılıdır. Buna göre; inanç derecesi düşük ama eğitim seviyesi yüksek olan, özellikle lisans ya da lisansüstü bir eğitime sahip kişiler genellikle efsanelere inanmamaktadırlar. Bu kişiler efsaneleri "yalan", "boş söz", "heyecan verici", "fantastik", "eğlenceli" olarak nitelemektedirler. Bunun en önemli sebebi eski çağlara ait, çağdışı kalmış bir dünya görüşünden, düşünce sisteminden kaynaklanan sebeplerin, eski açıklamaların, çok "gelişkin bir perspektif"ten, günümüz dünyasından bakılınca yanlış görülüyor olmasıdır. Fakat bu hüküm doğru olmadığı gibi, dar görüşlü ve haksızdır.³²

Bunun yanında inanç derecesi yükseldikçe eğitim seviyesi ne olursa olsun kişilerin efsanelere özellikle de dinî köklü efsanelere inandıklarını söyleyebiliriz.

"Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatmadır." ifadesi kanaatimizce sözlü kültür ortamında icra edilen, kulaktan kulağa nakledilen efsanelerin üslubu için söylenebilir. Ancak yazılı kültür ortamında belli bir müellif tarafında yazılan yazma eserlerde, konunun gidişatına uygun bir yerde aktarılarak konuya dahil edilen bir efsanenin hacim ve üslup bakımından; sözlü kültür ortamında icra edilen efsanelerin hacim ve üslubundan farklı olabileceğini yapmış olduğumuz derlemelerde tespit ettik.

Buna göre, "Ayasofya risaleleri"nde olduğu gibi, eğer bir efsane yazılı kültür ortamında bir müellif tarafından yazılmışsa ya da naklediliyorsa devrin "inşâ geleneği"ne göre Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar kullanılarak, atasözleri, deyimler, yer yer âyet ve hâdislerle, Arapça, Farsça şiirlerle süslenerek, uzun ve sanatlı bir üslupla oluşturulmaktadır.³³ Sözlü kültür ortamında ise kaynak şahıs tarafından kısa ve konuşma diliyle anlatılmakta, elektronik

³¹ Andan gine binâya el urup etrâf-ı âlemde olan bennâlardan ve garîb mermerlerden ve garâyib direklerden envâ' rengin mermerlerden bulup getürdiler. Süleyman Nebî Kuds-i Mübârek'de ve Ayduncık'da itdürdüğü köşkten ki zîrâ divlerün getürdüğüdür ve hem Ayasofya'daki mermer direkleri âdem-oğlanı getürmek muhâldür⁶³³. İmdi Ayasofya'da kim sekiz somaki direk ki vardur, anlar kızıl somakidür. Anun ma'deni Kûh-ı Kaf'da olur dirler. Ol didükleri direkler ancak Kûh-ı Kaf'dan getürmüşlerdür. Andan gayrı yirde yokdur. Ba'zılar dirler kim ol somaki mermer dökmedür dirler. Şöyle dirler kim ilerü zamanda her nice direk isterlerse [65^a] ana göre kalıp iderlermiş. Dahı içine su koyarlarımış. Andan nice renk isterse ol rengi suya katarlarımış ve bir ot olurmuş. Ol oti suya koyarlarımış. Ol su tonarmış⁶³⁴ mermer olurmuş dirler. Eger bu beyan vâki' olsa gerek kim bu zamanda dahı ol san'atı bilür âdem olur idi. Zîrâ kim ilerü zamanda her ne san'at ki te'lif olduysa anı bu zamanda bilür âdem ola, mermer düzmek san'atı olmaya. *Andan ma'lûmdur ki abes sözdür.* Hele eger yek renk olsa fi'l-cümle vâki'dür diyeydi. Bu kez mermer vardur ki üç dört dürlü⁶³⁵ renkdür. Bir suya renk katup üç dörtlü renk ve mevc olmak muhâldür. *Âkıl kabul itse olmaz. Süleyman Nebî divlere getürddüğü ma'kuldur ve hem vâki'dür.* Divler elinden her ne ki dirlerse gelür. Andan sonra Süleyman Nebî yapdurduğı köşklere yıkdurup anda olan acâyib ve⁶³⁶ garâyip mermer direkleri eksükleri kadar getürüp Ayasofya'yı yapdılar. Daha geniş bilgi için bkz.: *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)* (2000). Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 106-107.

³² Wilfried Buch (2003). "Masal ve Efsane Üzerine", (Çev., Ali Osman Öztürk), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Haz.: Gülin Öğüt Eker vd., Ankara: Millî Folklor Yayınları, s. 310-311.

³³ Bu türden bir efsane metni örneği için bkz.: Ferhat Aslan, *age.*, s. 255-259.

kültür ortamında ise daha çok sözlü kültür ortamında olduğu gibi kısa ve konuşma diliyle yer almaktadır.

Yurt içinde ve dışında efsaneler üzerine yapılan çalışmalarda tür analizi yoluyla, her bir türe ait konseptlerin ve onu diğerinden ayıran kategorinin ortaya konması amaçlanmıştır.³⁴ Son yıllarda efsanelerle ilgili yapılan araştırmaların sayıca artması, efsane metinleri göz önünde bulundurularak yapılan tanımların yetersizliğini ortaya koymuştur. Yapılmış olan efsane tanımlarında efsanenin son derece geniş bir konu çeşitliliğine sahip oluşu ve içerdiği gerek millî gerekse evrensel motiflerin zenginliği göz önünde bulundurularak, konu ile türü eşitleyen bir anlayış sergilenmiştir.

Efsaneler konusunda önemli çalışmalara imza atan Linda Dégh, bu bakış açısının yanlışlığını: "Benim önerim *efsane sözcüğünü*, şimdiye kadar çeşitli örgütsel prensiplere dayanan, küçük kategoriler içerisine girmeye zorlanan, *uzun ve kısa bütün hikâyeleri kapsayan bir şemsiye terimi* olarak kullanmaktır. Daha anlamlı bir analiz için, olası efsane çekirdeğini taşıyan bütün materyalleri bir araya getirmek mantıklı olacaktır. Bana göre, efsanenin özenilmiş ve planlanmış şekli ve içeriği yüzünden oy birliğiyle efsane (ya da fabulate) olarak tanımlanan bir anlatıyla başlayarak, diğer az ya da çok tutarlı bir şekilde *memorat, memorabile, casus, chronikat, chroniknotiz, dite, fikt, Geschichte, Erlebnisgeschichte, batıl inanç, batıl inanç hikâyesi, gerçek hikâye, kişisel deneyim hikâyesi, söylenti, inanç hikâyesi, mit, dinî anlatılar, anekdot* vd. tarzında sınıflandırılmış olanları da kapsar. Halkbilimciler, bunların hepsinin efsane ya da hikâye olup olmadığına veya halkbilimine ait olup olmadığına asla karar veremeyeceklerdir."³⁵ sözleriyle açıkça ifade etmektedir.

Efsaneler üzerine yapılan yeni çalışmalar neticesinde de yeni efsane tanımları ile karşılaşma ihtimalimiz her zaman bulunmaktadır. Çünkü efsane türü diğer anlatı türlerine nazaran daha canlı ve değişken bir yapı arz eder. Bunun en önemli sebebi efsane söyleme/icra etme geleneğine ait kuralların henüz kesin hatlarla belirlenmemiş olmasıdır.

Efsane yerel bir üründür; içinde yer alan mitolojik, tarihî, dinî ya da fantastik kökeni, çekirdeği yeşerttiği, büyüttüğü ve serpildiği gözlenebilir. Sürekli olarak bir *biçim değişikliğine ve dönüşüme uğrayan canlı bir metabolizmadır*. Efsanelerde yer alan kahramanları herkes tanıyabilir veya bir zamanlar tanımıştır. Bu kişiler çevrenizdeki insanlardır, yakınlarınızdır, aslında bizzat sizsinizdir. Ayrıca efsanenin geçtiği olayın yeri gerçektir. Bu yer gözünüzün önünde, kapınızın ardındadır. Efsaneler, tam olarak *tarih içinde ve tarih tarafından yenilendiklerinden çeşitlidir, değişken ve çok sayıdadır*. Aynı inanış, kişi, yer ya da olay toplum muhayyilesinde çok çeşitli ve çok sayıda anlatı doğurabilir.³⁶

Kanaatimizce efsanelerin bu *canlı, değişken ve çeşitli* yapısından dolayı efsane araştırmacıları derleyip inceledikleri malzemedeki hareketle üzerinde mutabakat sağlanamayacak yeni bir tanım yapmaktan ziyade; bugüne kadar yapılan efsane tanımlarından hareketle efsanelerin yapısı, içeriği, icrası, işlevi vb. özelliklerine yenilerini ekleyerek halk bilimcilerin üzerinde mutabakat sağlayacakları bir tanımın ortaya çıkmasına katkı sağlamalıdır.

Bu düşünceden yola çıkarak gerek bugüne kadar yapılan efsane tanımlarından gerekse bizzat efsaneler üzerine yaptığımız araştırmalardan hareketle efsanelerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

³⁴ Özkul Çobanoğlu (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 13.

³⁵ Linda Dégh (2005). "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", (Çev.: Selcan Gürçayır), *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 345.

³⁶ Bonnefoy Yves vd. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. II, Haz.: Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 911-912.

³⁷ Burada "malzeme" kelimesi sadece efsane metnini değil aynı zamanda icracı, dinleyici, icra sebebi, icra ortamı vb. icra ile ilgili diğer tüm etkenlerin bilgisini kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

a. Efsanelerin Yapısı; "sözlü geleneğin ürünü olan mensur anlatılar olması", yazılı kültür ortamında bir müellif tarafından yazılmışsa uzun ve sanatlı bir üslupla oluşturulan efsaneler olmakla birlikte, sözlü ve elektronik kültür ortamlarında daha çok "kısa" anlatımlar olarak yer alması, "bazen 'birisinden duyduğuma göre', 'anlatılanlara göre', 'bu gerçekten olmuş, gerçekten de böyleymiş' vb. gibi başlangıç formellerine sahip olması",

b. Efsanelerin İçeriği; "tarihî ya da yaşanan anla ilgili bir olay, tarihî veya dinî bir şahıs veya bir yeri konu edinmesi", "gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük, kutsallık ve inandırıcılık özelliklerine de sahip olması", "yarı tanrıları, insanı ya da belli başlı mekânları konu edinmesi", "günümüzde de oluşabilmesi",

c. Efsanelerin İcrası; "profesyonel anlatıcı tarafından anlatılması şart olmamakla birlikte, iyi efsane anlatmasıyla "güngörmüş", "yaşlı" ve "konuya ilgi duyan-konuya hâkim" gibi sıfatlarla anılan kişilerin anlatması, "belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmamakla birlikte, özellikle efsaneye konu olan maddi unsur görüldüğü, sorulduğu ya da bahsi geçtiğinde, uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılması", "yazılı kültür ortamında, tarih kitaplarında konunun gidişatına uygun bir yerde müellif tarafından yazılı olarak nakledilmesi" ve "anlatıcı ve dinleyici tarafından daha çok tarihî ya da dinî gerçekler üzerine kurulduğuna inanılması",

ç. Efsanelerin İşlevleri; "insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi", "öğüt vermesi, örnek göstermesi", "toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi", "toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması", "evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi", "toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etmesi" özelliklerine sahiptir.³⁸

SONUÇ

Halk biliminin ortaya çıkışından itibaren efsaneler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu araştırmaların temelini; sözlü kaynaklardan "efsane" derleme ve inceleme oluşturmaktadır. "Efsane" kelimesine halk bilimcilerin başka, kaynak kişilerin başka anlamlar yüklemesi tür ile ilgili derleme çalışmaları yapan araştırmacıları sahada zor durumda bırakabilmektedir.

Efsaneler üzerine çalışmalar yapacak olan halk bilimcilerin, "derleme" sırasında bu tür zorluklarla karşılaşmamaları için kaynak kişilerin "efsane" kelimesini nasıl anlamlandırdıklarını önceden bilmesi gerekmektedir. Efsane kelimesinin Türk dili ve kültürü içerisinde yüklendiği anlamları bilen derleyici, kaynak kişiyle kuracağı iletişimde bu anlamları göz önünde tutacak ve böylece daha sağlıklı bir derleme süreci geçirerek "efsane" derleyebilecektir.

Türkçedeki tarihî seyrine baktığımızda "efsane" kelimesinin canlı bir organizma gibi yaşayan, değişime ve anlam genişlemesine uğrayan kelimelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Efsane kelimesi Türkçeye girdiği günden bu güne dek farklı kültür ortamlarında farklı anlamlarda kullanılmıştır.

On altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunu içerisinde daha çok; "inanılması mümkün olmayan tuhafıklar, anlatılar", "yalan", "boş söz" anlamlarında kullanılan bu kelimenin anlamı günümüzde daha da genişlemiştir. Günlük konuşma dilinde "efsane" kelimesinin bir sıfat olarak; herhangi bir iş ya da meslek konusunda "uzmanlaşmış" ve "çok başarılı" siyasetçi, şarkıcı, futbolcu, vb. "kişiler" ya da "markalar" için kullanılmasının yanı sıra "efsane yazmak" ya da "efsaneleşmek" şeklinde bir fiil olarak "başarmak", "bir işte başarılı olmak" anlamlarını yüklediği görülmektedir. Bu anlamları ifade etmek için de "efsane" kelimesinden; efsaneleşme, efsaneleşmek, efsaneleştirme, efsaneleştirilme, efsaneleştirilmek, efsaneli ve efsanevî kelimelerinin türetilerek kullanıldığı tespit edilmiştir.

³⁸ Ferhat Aslan, *age.*, s. 78-79, Pınar Dönmez Fedakâr, *age.*, s. 101.

Nihayet "efsane" kelimesi halk biliminin bir bilim dalı olmasından ve Türkiye'de halk bilimsel çalışmaların artışıyla anonim bir halk edebiyatı anlatı türünün adı olmuş, terimsel bir anlam da kazanmıştır.

Bu safhadan sonra pek çok halk bilimci; "canlı, değişken ve çeşitli" bir yapıya sahip olan "efsane"lerin tanımını yapmış fakat bugüne kadar üzerinde mutabakat sağlanmış bir tanım ortaya konulamamıştır. Bundan dolayı kesin olarak belirlenmiş, yeni bir tanım yapmaktan ziyade; bugüne kadar yapılan efsane tanımlarından hareketle efsanelerin yapısı, içeriği, icrası, işlevi vb. özelliklerine yenilerini ekleyerek halk bilimcilerin üzerinde mutabakat sağlayacakları bir tanımın ortaya çıkmasına katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Prof. Dr. Kenan vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 174.
- İLYAS, Ali El-Arabî (970 [1562-1563]). *Hâze'r-Risale-i Şerîfe Tevârih-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul ma'a Ayasofya-i Kebîr Binâ-yı Alâ-yı lâ-Nazîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu.: 1803/4, vr.161b-176a.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)* (2000). Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 106-107.
- ASLAN, Ferhat (2011). *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Kültür Sanat Basımevi, s. 108.
- BONNEFOY, Yves vd. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. II, Haz.: Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 911-912.
- BUCH, Wilfried (2003). "Masal ve Efsane Üzerine", (Çev. Ali Osman Öztürk), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Haz.: Gülin Ögüt Eker vd., Ankara: Millî Folklor Yayınları, s. 310-311.
- ÇELEPİ, Mehmet Surur (2005). *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s. 150.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DÉGH, Linda (2001). *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre (Efsane ve İnanç: Folklor Türlerinin Diyalektiği)*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- DÉGH, Linda (2005). "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", (Çev.: Selcan Gürçayır), *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ERGUN, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. 1., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 5-6;
- FEDAKÂR, Pınar Dönmez (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi Bilim Dalı.
- GÖRKEM, İsmail (2006). *Elazığ Efsaneleri, İnceleme-Metinler*, Elazığ: Manas Yayınları, s. 26-27.
- KANAR, Mehmet (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi, s. 102.
- CELAL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, Koca Nişancı Reisülküttap (948 [1541]). *Târîh-i Kala-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 92a.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2002). *Bâki ve Divânından Seçmeler*, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 256.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat (2007). *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 8. bs., İstanbul: Elif Kitabevi.
- MUSTAFA, El-Fâ'iz İbn el-Hâc Ahmed (976 [1568-1569]). *Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 20a.
- ÖNAL, Mehmet Naci (2003). *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, s. 2-5.
- SAKAOĞLU Saim, (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şeyh Gâlib Divânı* (1994). Haz.: Dr. Muhsin Kalkışım, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 265.
- TIETZE, Andreas (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. I (A-E), İstanbul: Simurg Yayınları, s. 626.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 674.
- http://www.computerworld.com.tr/efsane-geri-dondu-nordmende-yeniden-turkiyede-detay_5227.html, (14 Haziran 2011).
- <http://www.haberveriyoruz.com/fenerbahce-nin-hangi-futbolcusu-oldu.html>, (14 Haziran 2011).
- <http://haber.bgsobhet.net/petar-tsenkov-efsane-yazdi-849>, (14 Haziran 2011).
- http://www.konajans.com/?page=news&id=2823&show_id=1, (14 Haziran 2011).
- <http://www.nisanyansozluk.com/?k=efsane> (14. 10. 2012).
- <http://www.saadet-elazig.org.tr/haber/yeniden-efsaneler-yazmaya-geliyoruz>, (14 Haziran 2011).
- <http://www.stargazete.com/guncel/efsane-cerrah-vefat-etti-haber-300136.htm>, (14 Haziran 2011).